

SATIRIK NASIRDA QO'LLANILGAN MAQOLLARNING ESTETIK FUNKSIYASI

*Jaqsiliqova Albina Sa'ginbaevna,
Ajiniyoz nomidagi Nukus davlat pedagogika instituti tayanch doktoranti*

Annotatsiya: Maqolada naqil-maqollarning satirik asarlarda qollanilish uslubi, satirik xarakter, obraz yaratishda naqil-maqollarning estetik xizmati ifodalangan. Qoraqalpoq adabiyotida satirik yozuvchilar S.Embergenov, G.Tajetdinova, I.Qurbanbaevlarning satirik asarlarida naqil-maqollarning qollanish xususiyatlari so'z etiladi.

Tayanish so'zlar: satira, naqil-maqol, xarakter, obraz, hikoya.

ЭСТЕТИЧЕСКАЯ ФУНКЦИЯ ПОСЛОВИЙ, ИСПОЛЬЗУЕМЫХ В САТИРИЧЕСКОЙ ПРОЗЕ

*Джаксылыкова Альбина Сайынбаевна,
Докторант Нукусского государственного педагогического института имени
Ажинияза*

Аннотация: В статье описывается манера использования пословиц в сатирических произведениях, их сатирический характер, эстетическое служение в создании образа. В литературе Каракалпак особенности пословиц упоминаются в сатирических произведениях сатириков С.Ембергенова, Г.Тажетдиновой, И.Курбанбаева.

Ключевые слова: сатира, пословица, персонаж, образ, рассказ.

AESTHETIC FUNCTION OF PROVERBS USED IN SATIRICAL PROSE

*Jaksilykova Albina Sa'ginbaevna,
Doctoral student of Nukus State Pedagogical Institute named after Ajiniyaz*

Annotation: The article describes the manner of using proverbs in satirical works, their satirical nature, aesthetic service in creating an image. In the literature of Karakalpak, the features of proverbs are mentioned in the satirical works of satirists S.Embergenov, G.Tazhetdinova, I.Kurbanbaev.

Key words: satire, proverb, character, image, story.

Satira obyektini ayovsiz kulgi vositasi orqali ifodalaydi. U voqelikni badiiy aks ettirishning o'ziga xos usuli bo'lib, unda jamiyatdagi bema'ni, asossiz, noto'g'ri hodisalar, illatlar fosh qilinadi.

Satirik asarlarda naqil-maqollar, aforizimlar va idomalardan foydalanish alohida diqqatga sazovardir. Chunki ular xalq ommasining aql-idroki, Donaligi ifodasidir. Xalq donishmadligining bu yorqin ajoyib manbalari bizga xalq hayoti, tafakkuri, urf-odatlariga oid, xalqning g'oyaviy – estetik, siyosiy – ijtimoiy qarashlari haqida bitmas tunganmas materiallar beradi.[1.75]

Naqil-maqollar xalq og'zaki ijodi janri; qisqa va lo'nda, obrazli va obrazsiz, grammatik va mantiqiy tugallangan ma'noli hikmatli ibora, chuqur mazmunga ega, fikrni ishonchli bayon qilishda o'tkir vosita hisoblanadi. Shu sabab har bitta inson gapini naqil so'zlar bilan ishlatishni hoqlaydi. Shu xususiyatlari bilan naqil-maqollar xalq pedagogikasining boshqa usullaridan o'ziga xoslanib turadi. Maqollar mavzu jihatdan nihoyatda boy va xilma-xil. Vatan, mehnat, ilm-hunar, do'stlik, ahillik, donolik, hushyorlik, til va nutq madaniyati, sevgi va muhabbat kabi mavzularda, shuningdek, salbiy hislatlar xususida rangbarang maqollar yaratilgan.

Satirik badiiy asarlarda naqil - maqollarning qollanishi asarning mazmundorligini ortdiradi. Qoraqalpoq satirik yozuvchisi S. Embergenovning satirik asarlarida naqil so'zlarunimdor qo'llanilgan. Uning "Sirimiz ashkara bolmasin" [3. 6] hikoyasini "Qalawin tapsan qar jawar" degan maqol bilan boshlanadi. Bu maqolning mohiyati har qanday ishni chevarlik menen ro'yobga oshira olsang hammasi o'rni bilan bo'ladi. Yozuvchibu maqolni asar mavzusidako'rastilganidek

qahramonlar o'zicha sirli ishlar ishlab yuradi. Yani birovning narsani yeyish, qiyonat qilish kabi muammolar so'z etiladi. O'g'irlik qilib yurgan odamning ichida albatta iztirob bo'ladi. Lekin sirini ochmaslik uchun ko'ngillarini taskin qilish maqsadida "qalawin tapsan qar jawar" deb ishlagan o'g'irlikimiz bilinmay qolar degan fikrga keladi. Yazuvchi yengil hayot izidan yuruvchilarni qoralaydilar.

S. Embergenov asarlar yozish stilining xususiyati u ko'pincha hikoyalarining kirishmasida naqil-maqollar bilan boshlaydi. Yazuvshi "Hayalimni aqili"[2. 31] asari "Hayaldiñ shashi uzun, aqili kelte" degan maqoli bilan boshlaydi. Muallifning bu maqolni misol qilib keltirishining o'zi, mazmun xotin-qizlarga aloqador ekanligin ko'rsatadi. Asarning qahramoni o'zining to'g'ri yo'lini ayolining maslahati bilan qaltis tamonga yol oladi. Bemorlarning kasalligidan foydalanib o'zlarining hamyonini to'ldirishi, ayolining hiylali gaplariga ishonib oqirida afsuslanib qolish holati so'z etiladi. Yozuvchi turmushtagi birovning qora mehnati bilan topgan pulidan foyda ko'zlash maqsadida yurgan insonlarni ham da , o'z aqli bilan emas ayolining chizgan chizig'i bilan yurodigan, kasibiga qiyonat qiluvchi erkaklarini o'tkir, ashshiq so'zlari bilan zarba beradi.

Satirikning "Adamlarda gap kóp" hikoyasida "Tawdı tasti jel buzar, adamzattı sóz buzar" maqolini badiiy asar yakunida qo'llanadi. Sababi asarning mazmuni yakunida keltiritgan maqol bilan mujassamlanadi. Qishloq odamlari orasidagi piching so'zlar, arzimagan narsalarni ham kata narsadek ko'rsatishi, insonlarxarakteridagi yoqimsiz hislatlarni qag'ozga oramastan dangal aytadi. Muallifning asarlarida naqil-maqollarni keltirish orqali boshli bayonlaydigan obyektisi odam, odamning umir yo'li, jamiyattagi kelishmovchiliklar, shunga moslangan xulq-atvorining me'yorlarini so'z etadi.

Yozuvchi G.Tajetdinovaniñ satirik hikoyalarida ham naqil-maqollar unimli qo'llanilgan. Uning badiiy asarlaridagi naqil so'zlar yoshlarni erlikke, jasoratga, hunarli, bilimli -ilimli bo'lishga shaqiradi va odam bo'yidagi kamshiliklarni naqil so'zlar bilan yengil qilib yetkazishga harakat qiladi. Masalan . "Altın baslı hayaldan baqa baslı er artıq", «Bolar bala bes jasinan belgili», «Miñdi tanıgansha, birdiñ atin bil», «Jilamağan balağa emshek qayda», «Bolar bala on bes jasta baspan der, bolmas bala otizinda jasper der», «Ónerli jas ash bolmas», «Bet júzdiñ aynasi» va boshqada naqil so'zlarni qo'llanadi. Yazuvchida bu naqil-maqollarni qollashda inson boyidagi yoqimsiz hislatlarni ashshiq fikrlari bilan bayon qiladi. "Altın baslı hayaldan baqa baslı er artıq"[3.28] naqilini qo'llanganda ayollik noziklikning og'ir mehnat bilan almashib ketganligini, bazi erkaklarning darajasining ayollar darajasidan pasayib ketkanini aytib o'tadi

Qoraqalpoq satirik asarlarining biri I.Qurbanbaevning "Tanıslar" asarihisoblanib, u asarining manoli va qiziqli bo'lishi uchun ko'piroq qo'llangan. Yazuvchining naqil-maqollarni satirik asarida ko'proq tasvirlashi qahramonlarning bo'yiga singdirgan xarakterni qaharaman obrazi tilida astarli manoda yetkazishga harakat qilgan. Badiiy asar qahramonlarining biri Serkebayning nayranglari "Maldiñ alası sırtında, adam alası ishinde" deb asarni endi o'qib boshlagan o'quvchining ko'ngilida qandaydir bir ishonishsizlik uyg'otadi. Voqealar rivojlangan sayin Serkebayning aniq yuzi ko'rina boshlaydi. Serkebay asarda salbiy qaharmon. U Laylining boshini aylantirib o'rgimchak to'riga tushiradi, bu o'rgimchak Halwashi obrazi. Bu obraz ham asarda salbiy qaharmon sifatida ifodalanadi.

Serkebay bilan Layli Halwashi qolidan qutilish uchun reja duzadi va bu rejada Erkebayni tanlaydi. Layli va Serkebay suhbatida Serkebay tilidan naqil so'zlar ko'piroq ko'rinadi.

"Tandirdi qizganda jap" deb Serkebay bu maqolni keltirish orqali Laylining qalb kuyini eshitmastanyosh yigitlarga nigoh tashlash kerakligin bildirmoqshi bo'ladi.

"Bir qazıqtan qolıñ ketse, ekinshi qazıqtı mıqlap usla"[4.25] har qanday maqsad yo'lida ko'zlagan niyatidan qaytmasligin, maqsad qoydingmi albatta unga talpin, hattoki u yomon yo'l bo'lsa ham. Yazuvchi borliq vijdotsizliklar Serkebayning xarakterida yuklanganligin ifodalaydi.

Asardagi asosiy qahramonlarning biri Erkebay, Serkebayning qarmog'iga ilinadi. "Jetimniñ awzı asqa tiygende murnı qanaydı" Erkebay ichidagi Láylini ko'rgandagi iliq his –tuyg'usinbildira olmaganigaSerkebayni ayibdor qilib shu maqolni qollanadi.

“Otqa bargan qatinni otiz awiz sozi bar” [4.46] muallif bu maqolni keltirish bilan Serkebay o'zining yomon niyatini ishonchli chiqishi uchun Erkebayning ichidagi ishonsizlikni yoq qilishga harakat qiladi. Erkebayning Layliga bo'lgan sevgisining loyullap turgan vaqtida Gulzarning uning yonidan chiqmay gaplashishi, Laylini aynitib yubormasa ekan degan qo'rqinshi edilar. Asosan bu maqolning manosi xotin-qizlar orasidagipiching so'z aytib o'zining kelgandagi maqsadinipichinggap bilan unutib qoyishini aytib o'tkan .

“Shaqirgan jerge bar, shaqirmağan jerge neñ bar”, Erkebayning onasi Guljan Gulzarbilan suhbatida ushbu naqilnikeltirib o'tadi. Shu orqali o'zining boradigan manzilin yetkazadi. Gulzarga degan mehirlı so'zlarini, uning bolasiga bo'lgan ixlosini payqash maqsadida kechqurun uyda bo'lmagan vaqtda suv olib kelib qo'yishini “qoñısidan qoñsınıñ qarzi ko'p” deb iliq so'zlar bayon qiladi.

Guljan Serkebayning ishlarini yoqtirmaydi, shunda Layli Serkebayni yoqlab “Kóp biydaydıñ ishinde júrmey me eken bir arpa”[4.56]debu ham tuzalib ketishidan umidli ekanligin ifoda etadi. Sababi inson adashadi, yiqiladi, keyin o'z yoliga tushib ketadi. “Erin biylegen kelin, tórin biyleydi” maqoli achchiq sarkazm bilan Laylige qarata aytiladi.

Asarda Halwashı obrazi salbiy holatta bayon qilnadi. Farishta misoli bitta qiz yani Laylining hayotiningo'zgarib ketishiga, qalbining qora bo'yavlar bilan bo'yalishiga sababshi bo'lgan inson.

Erkebayning otasi bolsa mehnatkash, yolg'on so'zlarga ishonmaydigan inson. U og'lining boshini aylantirib yurgan Serkebayga ishonishni hoqlamaydi. Atamuratyolg'onchi Serkebayning asil niyatini anglab turgandi. Til bilan hamma narsani ishlay berish mumkin, lekin haqiqatlikka nigoh tashlash kerak deb qattiq gapiradi.[4.120]

“Aydı etek penen jawıp bolmaydı”deb Gulzar Serkebayni yolg'on ishlatmay yashashga, yolg'on narsaning qulı bo'lmaslikga chorlaydi.

“Qızdıñ kózi qızılđa”deb Laylining aldanib qolganligini, mal-dunyoning qulı bo'lib qolganligini bayon qiladi.

Yakunlab aytganda satirik badiiy asarlarda naqil-maqollarning qollanilishi iqchamlıknı, ta'sirshanglikni ortdiradı.

Adabiyotlar:

1. Saidov O. Satira tili bilan. Tashkent, “O'zbekiston”, 1978.
2. Embergenov S. Adamlarda gap kóp. Nókis, “Bilim”, 2013.
3. Tajetdinova G. Adiraspan monshaqları. Nókis, “Bilim”, 2016.
4. Qurbanbaev I. Tanıslar. Nókis, “Qaraqalpaqstan”, 1977.